

Psycholingvistika

Zuzana Wildová

LS 2023/2024

- aktivní účast na seminářích
- příprava na semináře a zpracování zadaných úkolů
- Písemná zkouška: zpracování odpovědí na několik klíčových otázek na základě studia odborné literatury a materiálů prezentovaných v semináři

Podmínky
zakončení
předmětu

Kdo je to psycholinguvista?



- studuje fenomény náležející do oblastí zájmu psychologie i lingvistiky, zkoumá otázky jazyka a myšlení a jejich vztahu
- lingvistika = vědecké studium jazyka
- psychologie = vědecké studium lidského chování a kognice
- souvislost s dalšími vědeckými disciplínami: sociologií, s morfologií, syntaxí, s lexikální a větnou sémantikou, s pragmatikou, s textovou lingvistikou, ale i s kognitivní lingvistikou, neurolingvistikou, biolingvistikou, sociolingvistikou...

Lingvistika + psychologie = procesy a znalosti reprezentací, které jsou základem schopnosti používat jazyk + jak se vztahují k dalším aspektům lidské kognice.

Historie psycholingvistiky

- zájem o mysl a jazyk sahá 2500 let zpět (včetně Indie, Číny, Mezopotámie a Řecka)
- moderní psychologie: Wilhelm Wundt koncem 19. st. a moderní lingvistika zhruba ve stejnou dobu
- Wundtova kniha *die Sprache*: osvojování dětského jazyka, znakový jazyk, percepce jazyka a gramatická struktura atd.
- pak se dalších 30 až 40 let lingvistika soustředila na formální aspekty jazyka: zvukové systémy, gramatické struktury, pravidla tvoření slov, bez většího odkazu na mentální zpracování potřebné pro jejich skutečné použití (dnes stále silná větev lingvistiky)

Vývoj psycholingvistiky – PRVNÍ ETAPA

- 1. pol. 20. stol.
- **Behaviorismus** = studium mentálních stavů víceméně odmítnuto, a myšlenka, že by se lidské chování dalo vysvětlit z hlediska mentálních stavů nebo reprezentace, byla opuštěna
- slavný pokus o vysvětlení jazykového zpracování v behavioristické tradici = **Verbal Behavior** z roku 1957 B. F. Skinnera: jazyk není komplexní mentální konstrukt s pravidly a reprezentacemi, ale místo toho je redukován na verbální chování: **podněty a reakce**
- v té době však byly propracovány mnohé experimentální techniky, zejména **asociační experiment** + rozvoj kvantitativních metod, statistiky
- základní zkoumanou jednotkou byla **funkční jednotka (nejčastěji slovo)**
- přínosem pro lingvistiku byl jednak základní **komunikační model** (později nazývaný kódový model), jednak terminologie, která se užívá dosud (**kód, kódování, dekódování, komunikační kanál, produktor, recipient** aj.).

Vývoj psycholingvistiky – DRUHÁ ETAPA

- 60. leta
- **Noam Chomsky (1957):** vystoupil proti Verbal Behavior s několika klíčovými námitkami:
 1. jazyk je rekurzivní + můžeme produkovat nekonečný počet vět z konečného souboru systematických pravidel a reprezentací.
 2. složitost jazyka, kterou tato pravidla vytvářejí, je obtížné (ne-li nemožné) vysvětlit jednoduchými termíny na bázi podnět-reakce.
- maximální akcent na vrozené předpoklady užívání jazyka (x teorie behaviorismu: jazyk plně formován prostředím a vzniká mechanismy jako například imitace)
- zkoumán způsob, jakým si děti osvojují jazyk, základní zkoumanou jednotkou byla **věta**
- důležitý rozdíl mezi znalostmi, které člověk má o jazyce (**kompetence**) a používáním jazyka (**performance**)
- jazyková kompetence = neuvědomovaná znalost jazyka v mysli mluvčího, modelována generativní gramatikou, myšlenka mentálních reprezentací se vrací zpět do studia jazyka
- několik Chomského úvah o povaze syntaktické struktury (transformační gramatika) podnítilo v 60. letech psychology k experimentům, aby zjistili, zda jsou lingvistické procesy psychologickými procesy

Vývoj psycholingvistiky – TŘETÍ ETAPA

- konec 60. let
- **kritika Chomského:** generativní teorie je příliš jednostranná, přílišná fixace na gramatiku a nezohledňování kontextu, zkušenosti a základních komunikačních funkcí jazyka, pouze biologický kontext, celkově neodpovídá zkušenosti mluvčích s jazykem
- vzniká nový obor – **psycholingvistika komunikační**, původně kontextová (Slama-Cazacu, Rommetveit, Leontjev, Průcha), blízká sociolingvistice („lidé si navzájem rozumějí proto, že je nespojuje pouze společný kód, ale jejich shodné nebo podobné zkušenosti a znalosti, které tvoří širší kontext komunikace“)
- přínos: rozpracování **modelů řečové komunikace**

Vývoj psycholingvistiky – ČTVRTÁ ETAPA

- od 70. let
- ovlivněna kognitivní psychologií, je součástí kognitivních věd
- zkoumá způsob, jakým se informace zpracovávají
- relativně malá interakce mezi studiem psychologie a lingvistiky:
- psychologové: Zaměřili se více na otázky performance, jako jsou procesy, kterými se konstruují syntaktické struktury v reálném čase, jak se řeší nejednoznačnosti v jazyce a jak se získává znalost slov.
- lingvisté: stále se zajímají o jazyk jako mentální fenomén, ale soustředili se na otázky kompetence: co znalost jazyka obnáší + formulování teorií, které by se daly aplikovat na všechny jazyky.

Psycholinguvistika dnes

- konec 80. a začátek 90. let 20. století: obnovený zájem o psycholinguvistiku → společné projekty lingvistů a psychologů
- značný pokrok v příbuzných oborech, včetně neurověd, počítačových věd a kognitivních věd, poskytl výzkumníkům (zajímajícím se o zpracování jazyka) obrovský nový zdroj podnětů a informací.
- výzkumníci pracující na **komputačních modelech jazykového zpracování**, informování současnými poznatky o tom, jak funguje mozek
- základní téma: **jak pracuje lidská mysl s jazykem**
- nejednotná teorie, rozdíly:
 - jak konkrétně lidská mysl při produkci a porozumění řeči pracuje, jak je jazyk v mysli uložen
 - jak se podílejí na osvojování jazyka faktory univerzální (vrozené předpoklady, mentální zrání dítěte) a jak faktory specifické (jazyk, kterým se na dítě mluví, prostředí, ve kterém dítě vyrůstá)
 - některé otázky může zodpovědět výzkum mozku (neurolinguvistika, neurologie)

Kognitivní lingvistika

- kognitivní – kognice = „poznávání, poznání“
- kognitivní lingvistika chápe nabývání a užívání jazyka jako vztah mezi jazykem, myslí a tělesnou a sociální zkušeností
- X hypotéza generativní gramatiky, že jazyk je autonomní (samozřejmě, vrozená) kognitivní schopnost nebo modul oddělený od nelingvistických schopností
- strukturalismus: akcentuje provázanost jednotlivých elementů jazyka, vztahy mezi znaky daného systému (syntaktická dimenze)
- komunikačně-pragmatický přístup: zajímá se hlavně o vztahy znaků k jejich uživatelům, o komunikaci a komunikanty (pragmatická dimenze)
- kognitivní lingvistika: popředí dimenze sémantická, tedy vztah jazyka a světa zprostředkovaný skrze lidskou mysl a kulturu jazykového společenství

Stěžejní témata psycholingvistiky

Stěžejní témata psycholingvistiky

Témata se neomezují pouze na zpracování jazyka, ale souvisejí šířeji s tím, jak a kdy jsou informace zpracovávány.

Je důležité vědět, jak je jazyk zpracováván → na základě toho jsou formovány hlavní přístupy a teorie v rámci psycholingvistiky.

produkce řeči (psychické mechanismy, které umožňují mluvčímu n. pisateli tvořit výpovědi v přirozeném jazyce)

porozumění řeči (mechanismy, které umožňují posluchači n. čtenáři výpovědím rozumět),
činitele, které tyto procesy ovlivňují (zvnějšku i zevnitř, dlouhodobě i aktuálně)

vztahy mezi strukturou jazyka a jeho užíváním

kognice (mysl, mentální struktura) a její obsah, organizace i fungování

komunikace zvířat; osvojování jazyka dítětem, bilingvismus

fyziologické procesy, ke kterým při užívání jaz. dochází v mozku

modifikace komunikace za zvláštních okolností, např. gesta, znakové jazyky neslyšících, bilingvismus, vývojové poruchy řeči apod.

1) Top-Down vs. Bottom-Up zpracování

- *Spoléhají se lidé pouze na informace ze vstupu, který dostávají, nebo používají k porozumění jazyku také informace z „vyšších“ úrovní zpracování?*
- V modelu zpracování striktně zdola nahoru jsou brány v úvahu pouze informace ze vstupu – zpracování je zcela řízeno podněty, např. když uslyšíte zvuk nějakého jazyka, musíte se rozhodnout, co to je.
- V modelu shora dolů můžete použít informace ze svých znalostí o struktuře věty a diskurzu (o čem se zrovna mluví), byli byste schopni „slyšet“ např. chybějící zvuky.
- Při zpracování jazyka používáme informace zdola nahoru – musíme věnovat alespoň nějakou pozornost skutečnému vstupu, jinak bychom ve skutečnosti neposlouchali lidi, kteří s námi mluví.
- V experimentálních podmínkách však výsledky ukazují, že lidé také používají k vyplnění prázdných míst zpracování „shora dolů“ – uvádějí, že slyší zvuky, které se v řečovém proudu fyzicky nevyskytují.

2) Sériové vs. paralelní zpracování

- Druhá otázka: zda jednotlivé procesy související s jazykem musí být před dalším zpracováním zcela ukončeny, nebo zda se procesy související se stejnou informací mohou překrývat.
- Při sériovém zpracování musí být každý krok dokončen, než může začít krok další.
- Při paralelním zpracování se mohou kroky překrývat, takže jeden proces nemusí být zcela dokončen dříve, než začne další.
- Prohledávání mentálního slovníku: zvažovat a zamítat možnosti, dokud se nedostaneme ke slovu, které odpovídá tomu, co slyšíme (sériový přístup).

X

- udržovat všechna možná slova v mysli najednou, zvažovat je všechna současně, dokud se jedno z nich nestane jasným vítězem (paralelní přístup).

3) Automatické vs. řízené zpracování

- Psychologové zjistili, že s informacemi nakládáme pomocí omezeného souboru zdrojů. Některé procesy tyto zdroje zatěžují více než jiné.
- Automatické procesy = příliš nezatěžují zdroje. Obecně mají tendenci být neúmyslné, nekontrolovatelné, efektivní a rychlé, např. porozumění zvukům jazyka.
- Řízené procesy = vyžadují více zdrojů a jsou pomalejší a mohou podléhat strategickým efektům (alespoň zpočátku, později se to může stát automatickým), např. budování struktury věty.

4) Modularita

- existuje míra, do jaké jsou jednotlivé procesy v rámci jazykového zpracování odlišné a navzájem izolované
- existuje míra, do jaké je jazyk jako systém odlišný a izolovaný od ostatních kognitivních systémů
- Fodor (1983) navrhl několik klíčových vlastností modulárních (izolovaných) procesů: modulární procesy jsou specifické pro určitou doménu (nejsou rozprostřeny do více oblastí), jsou automatické, rychlé a nejsou ovlivněny zpětnou vazbou z jiných procesů.
- Je např. možné, aby procesy související se spojováním slov ve větách interagovaly se sémantickými procesy nezbytnými k jejich porozumění?
- např. vztah řeči a gest atd.

Smolík, F.:
Psycholingvistika
a čeština:
některá slibná
témata. Naše
řeč, ročník 92
(2009), číslo 5, s.
240–251

1. Reprezentace gramatické informace o slovech
2. Morfologie v porozumění
3. Aktuální členění a zpracování řeči
4. Osvojování jazyka
5. Slovosled a povaha raných reprezentací u dětí

Literatura

FERNANDEZ, E. M.; CAIRNS, H. S. (2014). Základy psycholingvistiky. Praha: Karolinum.

CHEJNOVÁ, P. (2016). Acquisition of morphological categories and vocabulary in early ontogenesis of a Czech child. Praha: Karolinum.

IMAI, M. (2017). Jazyk a myšlení. Praha: Karolinum.

JANEČKA, M. (2022): Prezentace k předmětu Kontrastivní lingvistika.

PINKER, S. (2010). Jazykový instinkt. Jak mysl vytváří jazyk. Praha: Dybbuk.

SCHWARZOVÁ, Monika (2009). Úvod do kognitivní lingvistiky. Praha: Dauphin.

SMOLÍK, F. (2009). Psycholingvistika a čeština: některá slibná témata. Naše řeč, 92, 5, 240–251.

STEINBERG, Robert J. (2009). Kognitivní psychologie. Praha: Portál.